

УДК 159.923.2

М. В. Деркач,
здобувач

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ З ОБМЕЖЕНИМИ ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ДО МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті аналізується процес підготовки студентів з обмеженими функціональними можливостями до майбутньої професійної діяльності, основні функції процесу професійної підготовки, особливості професійної ідентифікації.

Ключові слова: професійна діяльність, ідентичність, професійна ідентифікація.

Постановка проблеми. Збільшення кількості інвалідів і відстороненість їх від світу, непотрібність на ринку праці, соціальна ізоляція — все це не створює умов для формування в них активної життєвої позиції. Не складається їхня позитивна самооцінка, не формується стійка довіра до світу. У зв'язку з цим інваліди продовжують сприймати оточення як вороже.

Коло проблем таких студентів — порушення психічних пізнавальних процесів, занижена самооцінка, занижений рівень домагань і багато інших. І все ж однією з найактуальніших проблем є порушення взаємин зі здоровими студентами і викладачами через деформуючий вплив на особистість хронічного захворювання і виникнення стереотипних очікувань від даної категорії молоді у здорових студентів. А це, в свою чергу може стати пусковим механізмом для формування в студентів з обмеженими можливостями як внутрішньоособистісного, так і зовнішнього міжособистісного конфлікту під час навчання у вищому навчальному закладі. При цьому ми розуміємо, що студентам даної категорії вельми непросто навчатись через наявність у них певних фізичних дефектів чи фізіологічних розладів. Актуальність даної теми зумовлюється тим, що молоді люди перебувають у віці 17—23 років і можлива їхня вторинна соціалізація. Психологічна адаптація відбувається шляхом засвоєння норм і цінностей соціуму. До її головних проявів належать взаємодія, зокрема спілкування, людини з оточуючими її людьми і їхня активна діяльність.

Для студентів з особливими потребами потрібно здійснити перебудову особистості, перебудову потребнісно-мотиваційної сфери, формування нового рівня самосвідомості, нових зв'язків із соціальним оточенням.

Головною ознакою юнацького віку є потреба особистості зайняти внутрішню позицію дорослої людини, обрати професію, усвідомити себе членом суспільства, виробити світогляд, обрати свій життєвий шлях.

Професійне самовизначення — багатовимірний і багатоступінчастий процес, який можна розглядати під різними кутами зору.

По-перше, як серію завдань, які суспільство ставить перед особистістю, що формується, і які вона повинна послідовно вирішити протягом певного проміжку часу.

По-друге, як процес поетапного прийняття рішення. Індивід формує баланс між своїми нахилами і задатками, з одного боку, і потребами існуючої системи загального поділу праці — з іншого.

По-третє, як процес формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність.

Перший підхід впливає із вимог суспільства, третій — із схильностей особистості, другий пропонує об'єднання першого і третього. Дані підходи є взаємодоповнюючими (перший — соціологічний, другий — соціально-психологічний, третій — диференційно-психологічний). У психології розвитку професійне самовизначення поділяють на низку етапів, тривалість яких залежить від соціальних умов й індивідуальних особливостей розвитку.

Перший етап — дитяча гра. Дитина перебирає на себе різні професійні ролі і програє окремі елементи.

Другий етап — підліткова фантазія, коли підліток бачить себе у мріях представником тієї чи іншої привабливої для нього професії.

Третій етап — охоплює весь підлітковий та значну частину юнацького віку, а саме попередній вибір професії. Різні види діяльності наданому етапі сортуються й оцінюються з точки зору інтересів особистості, пізніше — з точки зору її здібностей, ще пізніше — з позиції її системи цінностей. Цікавість стимулює розвиток здібностей, а виявлені здібності підвищують успішність діяльності, що, в свою чергу, підкріплює інтерес.

Четвертий етап — практичне прийняття рішення, що включає в себе два головних компоненти: перший — визначення рівня кваліфікації майбутньої діяльності, підготовка до неї; другий — вибір спеціальності.

Послідовність вибору компонента може бути різною. Фактично, за соціологічними даними, другий шлях переважає. Орієнтація на вступ до вищого навчального закладу формується значно раніше, ніж визріває вибір конкретної спеціальності. Рівень соціальних домагань, потреб старшокласника і вибір тієї чи іншої спеціальності залежать від об'єктивних умов, а саме від матеріального, соціального становища сім'ї і особливо рівня освіти батьків.

Професійна орієнтація — нелегка психологічна проблема, тут існують три головних теоретичних підходи.

Перший підхід виходить з ідей стабільності і практичної стійкості індивідуальних якостей, від яких залежать способи й успіх діяльності. Акцент робиться на виборі та доборі людей, які найбільш підходять для тієї чи іншої роботи.

Другий підхід виходить із ідеї спрямованого формування здібностей — йдеться про те, що кожна людина так чи інакше може напрацювати потрібні їй якості.

Існує *третій підхід* — орієнтація на формування індивідуального стилю діяльності.

Вибір професії, як вже зазначалось, складний і тривалий процес, головною в якому є послідовність етапів. Існує проблема затягування і відкладання старшокласниками самовизначення у зв'язку з відсутністю виражених стійких інтересів. Така затримка нерідко збігається із загальною незрілістю, інфантильністю поведінки та соціальної орієнтації юнаків.

Чітке професійне самовизначення статистично пов'язано із загальною задоволеністю життям — 41%, але при цьому, підкреслимо, що серед тих, хто не визначився, перебуває 26% [1]. Самовизначення означає не автономію від дорослих, а чітку орієнтацію та визначення свого місця в дорослому світі.

Поняття «самовизначення», яке розроблене американським вченим Е. Еріксоном, використовується у вітчизняній психології подібно до поняття «ідентичність».

Ідентичність — умова психічного здоров'я, і якщо вона не сформується, то людина не знаходить себе, свого місця у суспільстві, відчувається втраченою.

Канадський психолог Ж. Марша визначив чотири типові варіанти формування ідентичності:

1. Невизначену ще не сформовану, «дифузну» ідентичність.
2. Наперед зумовлений, «приречений варіант розвитку».

3. Проба ролей або «мораторій» у спробі виробити ідентичність.
4. Реалізована або «зріла ідентичність».

Перший варіант означає, що молода людина не пройшла крізь випробування, що пов'язані з самовизначенням; другий варіант передбачає, що індивід раніше визначеного терміну включився у «дорослу» систему взаємин, зробивши це під чужим впливом, — це, до речі, розцінюється як несприятливий фактор для формування його особистісної зрілості. У третьому варіанті юнак перебуває в процесі інтенсивного пошуку себе; «зріла ідентичність» свідчить про те, що криза пройшла, відчуття самоідентичності, тобто власної визначеності, сформовано і молода людина перейшла до самореалізації.

Дифузна ідентичність пов'язана з інфантильним бажанням якомога довше не вступати в доросле життя, зі стійким станом тривоги, почуттям ізоляції та спустошення. Дифузна ідентичність може виявлятися у відкритому несприйнятті соціальних ролей, бажаних для сім'ї та найближчого оточення, у неповазі до всього вітчизняного та переоціюванні закордонного, у прагненні стати «ніким» (якщо це єдиний спосіб самоствердження, що залишився).

Тільки зреалізована, сформована ідентичність особистості (довіра до світу, самостійність, ініціативність, компетентність) надає можливість старшокласнику вирішити головне завдання, що ставить перед ним суспільство, — завдання самовизначення, вміння розробити свій життєвий план.

Життєвий план — явище одночасно соціального та етичного порядку, тобто *ким бути* (професійне самовизначення) та *яким бути* (моральне самовизначення). Життєвий план виникає, на думку І. С. Кона, тільки тоді, коли предметом роздумів стають не тільки кінцевий результат, а й способи його досягнення, шлях, яким збирається йти людина, ті об'єктивні та суб'єктивні ресурси, які їй для цього знадобляться [3].

Раннє самовизначення вважається позитивним, хоча теж має свої недоліки. Підліткові захоплення нерідко зумовлені випадковими факторами. Категоричність вибору та небажання розглянути інші варіанти нерідко служать психологічним захисним механізмом, засобом втечі від сумнівів. У майбутньому — в період юності — це може призвести до розчарування. Іноді рання професіоналізація пов'язана з несприятливими сімейними умовами, низькою успішністю та іншими негативними факторами, що знижують рівень свідомого та добровільного вибору.

Важливий також і рівень інформованості старшокласників як про майбутню професію, так і про самих себе. Юнаки та дівчата погано знають конкретні особливості кожної професії, що робить їх вибір здебільшого випадковим. У виборі професії велике значення має професійна консультація, яка є в багатьох містах нашої країни.

Вибір професії відображає певний рівень особистісних домагань. Він включає оцінку своїх об'єктивних можливостей (людині, яка в дитинстві не вчилася музики, важко вступити в консерваторію) та оцінку своїх здібностей. На старшокласника впливає суб'єктивний рівень вимог, які пред'являються ним до професії, він часто завищений. Найчастіше це стимулює людину до подолання труднощів. Гірше, якщо рівень вимог занижений, і юнак ні на що не налаштований.

Підготовка молоді до праці і вибір професії — важлива державна справа. Потрібно забезпечити зв'язок загального та трудового виховання, організувати участь старшокласників у суспільно корисній праці, забезпечуючи свідомий вибір професійної підготовки.

Професійна орієнтація — частина соціального самовизначення особистості. Вибір професії по-справжньому є вдалим тільки тоді, коли він пов'язаний із соціально-моральним вибором, із роздумами про сенс життя [4].

Профорієнтації приділяється багато уваги, але водночас багато людей не вдоволені своєю професією. Є. І. Головаха вважає що професійна орієнтація молоді має бути органічно пов'язана з їхніми життєвими перспективами та ціннісними орієнтаціями. Він пропонує такі практичні рекомендації стосовно профорієнтації [1]:

1. Професійна орієнтація не повинна обмежуватися професійною сферою, але завжди зосереджується на життєвих цілях молоді.

2. Для формування реалістичної життєвої перспективи потрібно знайомити юнаків та дівчат із конкретними прийомами вдалих і невдалих життєвих шляхів, пов'язаних з вибором тієї чи іншої професії. Особливо важливі знання майбутніх умов праці.

3. Враховувати, що для юнаків при виборі професії найбільш важливим є розмір заробітної плати, а для дівчат — сприятливі умови праці. Робітничі професії подобаються молодим людям насамперед змогою добитися самостійності і незалежності. Для тих, хто їх обирає, інколи майбутня заробітна плата має менше значення, ніж для тих, хто обирає професії розумової праці, високої кваліфікації.

4. Незалежно від рівня знань існує потреба у спеціальній професійній інформації.

5. Необхідно пояснити пряму залежність майбутніх професійних і життєвих досягнень від їх готовності до самовіддачі у праці та самостійності в реалізації життєвих цілей.

6. У профорієнтаційній роботі важливо враховувати не тільки раціональні моменти, пов'язані із визначенням життєвих цілей і планів, а й емоційні особливості особистості [1].

Професійна діяльність — одна з найбільш значущих сфер буття людини. Саме в професійній діяльності відбувається її самоактуалізація як індивіда, особистості, неповторної індивідуальності. Особливу значущість набуває у зв'язку з цим урахування тих труднощів, що виникають в особистості під час опанування нею професійно важливими якостями. Відповідну актуальність з огляду на це має психологічна підготовка майбутніх фахівців до професійної діяльності.

Професійна діяльність фахівця заломлюється через його особистість, а, з іншого боку, розвиток особистості майбутнього професіонала опосередковується функціями та вимогами тієї професійної діяльності, на яку орієнтується вищий навчальний заклад. Саме тому проблема особистості фахівця як мети, об'єкта і суб'єкта професійної підготовки набуває найбільшої значущості. Розуміння особистості як такого індивіда, який може самостійно й усвідомлено виконувати соціальні функції та ролі, а також здійснювати їх у певних соціальних умовах, детермінує розгляд майбутнього успішного спеціаліста як особистості, яка не тільки адаптувалася до вимог професійних функцій, а й здатна у своєму професійному зростанні виходити на акмеологічний рівень майстерності.

З огляду на це основними функціями процесу професійної підготовки спеціалістів, за Н. Л. Коломінським, є: когнітивна (забезпечення належного рівня професійних знань, умінь, навичок, наукового і культурного світогляду); ціннісно-установча (формування професійних установок: цільових, смислових, операційних); розвивальна (креативна): розвиток професійних здібностей, духовних потреб особистості; мотиваційна (стимулююча): стимулювання, формування, підтримка мотивів особистісного зростання, самоактуалізації через професію; морально-виховна (виховання моральних якостей, що відповідають вимогам суспільства та професійної специфіки фахівця) [2].

Особливу роль у професійному становленні фахівця відіграє процес професійної ідентифікації як внутрішнє ототожнення особистості з професією. Професійна ідентифікація поєднується із соціально-психологічною — як взаємопов'язані компоненти більш загальносоціальної ідентифікації. Психологічною основою професійної ідентичності можна вважати сформованість професійних установок (цільових, смислових, операційних), які виникають у всіх сферах, що зумовлюють соціалізацію діяльності, спілкування, самосвідомості.

Необхідно сприяти професійній ідентифікації особистості студента з обмеженими можливостями через визнання та вплив на емоційний, когнітивний, поведінковий компоненти соціальних установок (атитюдів). Адже й сама ідентифікація передбачає взаємодію цих трьох компонентів.

За Н. Л. Коломінським, спочатку в майбутніх фахівців виникає емоційне ототожнення себе з професією, яке є підґрунтям упевненості в тому, що особистість здатна оволодіти професією [2].

Недоліком підготовки майбутніх студентів, з позиції забезпечення професійної ідентифікації, є недостатня структурно-системна узгодженість навчальної інформації з майбутніми професійними функціями фахівця.

Вирішення цієї проблеми прямо пов'язано з проблемою формування позитивних мотивів навчання, позитивного ставлення студентів до теорії, без якої практика буде «сліпою». Саме через показ корисності теоретичних знань, певних практичних умінь можна підтримати процес справжньої професійної ідентифікації особистості студента. Важливу роль відіграє ефективність особистісного впливу викладача на студентів-інвалідів. Слід проводити роботу з викладачами ВНЗ по вивченню особливостей студентів-інвалідів. Варто зауважити, що студенти з обмеженими можливостями критично ставляться до інформації вербального характеру. Плідна співпраця, навчання студентів та надання додаткової інформації викладачам принесе свої плідні результати.

Висновки

Отже, професійна діяльність і здатність до неї — це передумова майбутньої активної діяльності, необхідна умова її успіху без відчуття дискомфорту, напруженості та внутрішнього конфлікту особистості з професійним і соціальним оточенням. Тому дослідження цих процесів

є дуже важливим і актуальним у практиці організації навчальної діяльності та виховної роботи у вищому навчальному закладі.

В статье анализируется процесс подготовки студентов с ограниченными функциональными возможностями к будущей профессиональной деятельности, основные функции процесса профессиональной подготовки, особенности профессиональной идентификации.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, идентичность, профессиональная идентификация.

The analysis of preparation of students with limited functional abilities to their future professional activity, the main functions of the process of professional preparation, the peculiarities of professional identification is done in this article.

Key words: professional activity, identity, professional identity.

Література

1. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и социальное самоопределение молодежи — К., 1988.
2. Коломінський Н. Л. Соціально-психологічні проблеми підготовки фахівців до професійної діяльності // Наука і освіта. — 2004. — № 3.
3. Кон И. С. Психология ранней юности — М., 1992.
4. Скрипченко О. В., Долинська Л. В. Вікова та педагогічна психологія. — К. : Просвіта, 2001.